

УДК 343.9: 343.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.122>

ПРИЧИНИ НАСИЛЬСТВА У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: ЯК ВІЙНА ЗМІНЮЄ ДИТЯЧУ ПОВЕДІНКУ

Корогод С.В.,

доктор філософії в галузі права,

старший викладач кафедри кримінального права та кримінології

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0001-6696-6818

Корогод С.В. Причини насильства у закладах освіти: як війна змінює дитячу поведінку.

У статті досліджуються причини зростання насильства щодо дітей у закладах освіти в умовах воєнного стану. Аналізується комплекс чинників, що сприяють поширенню насильницьких проявів серед учасників освітнього процесу, зокрема особистісні, сімейні, середовищні, ситуативні та соціальні фактори. Війна створює значні соціально-психологічні виклики, що впливають на поведінку дітей, рівень агресії, емоційний стан та соціальну адаптацію. Освітнє середовище в умовах війни зазнає дестабілізації, що ускладнює функціонування механізмів запобігання насильству та своєчасного реагування на його прояви. Додатково розглядається роль педагогів, адміністрації закладів освіти та батьків у формуванні безпечного середовища.

Дослідження проведене на основі комплексного підходу, що включає аналіз наукових джерел, статистичних даних, соціологічних опитувань та контент-аналізу матеріалів щодо випадків насильства в освітніх закладах. Використано міждисциплінарний підхід, що поєднує методи правознавства, соціології та психології. Особлива увага приділена впливу війни на емоційний стан дітей, їхню поведінкову динаміку та зміни в характері соціальних взаємодій у шкільному середовищі. Також розглядається недостатність існуючих механізмів профілактики та інтервенції у випадках насильства, що призводить до його подальшого поширення.

Результати дослідження свідчать про значне ускладнення ситуації з безпекою учнів у навчальних закладах через зростання соціальної напруженості, порушення традиційних механізмів контролю, психологічне навантаження на педагогів та брак ефективних стратегій підтримки дітей у кризових умовах. Окреслено основні тенденції змін у структурі насильства в закладах освіти та висвітлено ключові механізми його посилення під впливом воєнних подій. Особливо небезпечним є поєднання фізичного, психологічного та кібернасильства, що набуває нових форм у зв'язку зі збільшеним використанням цифрових технологій під час дистанційного навчання.

Таким чином, стаття висвітлює глибинні причини зростання насильства у закладах освіти в умовах війни та пропонує напрямки вдосконалення заходів профілактики та інтервенції.

Ключові слова: насильство, булінг, агресія, діти, освітнє середовище, соціальні чинники.

Korohod S.V. Causes of violence in educational institutions: how war changes children's behavior.

The article investigates the causes of the increasing violence against children in educational institutions under martial law conditions. The study analyzes a complex set of factors contributing to the spread of violent manifestations among participants in the educational process, including personal, family, environmental, situational, and social factors. War creates significant socio-psychological challenges that affect children's behavior, aggression levels, emotional state, and social adaptation. The educational environment in wartime undergoes destabilization, complicating the functioning of mechanisms for preventing violence and timely responding to its manifestations. Additionally, the role of teachers, school administration, and parents in creating a safe environment is considered.

The research is based on a comprehensive approach that includes the analysis of scientific sources, statistical data, sociological surveys, and content analysis of materials on cases of violence in educational institutions. An interdisciplinary approach combining methods of law, sociology, and psychology is applied. Particular attention is paid to the impact of war on children's emotional state, behavioral dynamics, and changes in the nature of social interactions in the school environment. The insufficiency of existing mechanisms for prevention and intervention in cases of violence, which leads to its further spread, is also examined.

The research results indicate a significant deterioration in the safety situation of students in educational institutions due to increased social tension, disruption of traditional control mechanisms, psychological burden on teachers, and lack of effective strategies to support children in crisis conditions.

The main trends in the changes in the structure of violence in educational institutions are outlined, and key mechanisms of its intensification under the influence of military events are highlighted. The combination of physical, psychological, and cyber violence, which takes on new forms due to the increased use of digital technologies during distance learning, is particularly dangerous.

Thus, the article highlights the deep-rooted causes of the increase in violence in educational institutions during the war and proposes directions for improving prevention and intervention measures.

Key words: violence, bullying, aggression, children, educational environment, social factors.

Постановка проблеми. Проблема насильства щодо дітей у закладах освіти є комплексним соціальним явищем, що має глибокі психологічні, правові та освітні наслідки. В умовах воєнного стану та соціальної нестабільності ризики агресивної поведінки значно зростають, що потребує глибокого аналізу причин та ефективних механізмів протидії. Відсутність системного підходу до профілактики насильства та недостатня обізнаність учасників освітнього процесу лише ускладнюють проблему, що вимагає розробки комплексних заходів запобігання та реагування.

Метою дослідження є аналіз причин насильства щодо дітей у закладах освіти, зокрема, в умовах соціальної нестабільності та воєнного стану. Дослідження спрямоване на виявлення ключових чинників, що сприяють виникненню насильства, а також розробку ефективних стратегій його попередження та мінімізації негативних наслідків.

Стан опрацювання проблематики. Першими, хто започаткував дослідження окресленої проблематики у своїх працях, вважають таких зарубіжних вчених, як: Д. Еспеладж, Д. Габаріус, Д. Олвеус, Є. Роланд. Дослідженню насильства щодо дітей в закладах освіти присвячені праці багатьох вчених: Ю. Бريدников, А. Ведернікова, А. Губка, Н. Лесько, І. Лубенець, Т. Миронюк, В. Панок, К. Плутницька, А. Поляничко і ін. Дослідженням мобінгу займалися як вітчизняні так і зарубіжні науковці: Х. Лейман, К. Колодій, О. Корабльова, О. Орос, П. Хайнеман та ін.

Виклад основного матеріалу. Насильство в закладі освіти – сплановані або спонтанні дії, що відбуваються на його територіях або в приміщеннях під час занять, перерв, на шляху до нього або з нього, а також під час заходів, які проводить заклад освіти в іншому місці. Суб'єктами та об'єктами насильства в закладі освіти можуть бути педагоги, інші працівники, здобувачі освіти та їхні батьки [1, с. 18].

Серед причин вчинення насильства щодо дітей в закладах освіти можна виділити такі: особистісні, сімейні, чинники середовища, ситуаційні та соціальні.

Особистісні чинники. Особистісні чинники – це фізичні чи психологічні особливості дитини [2, с. 46]. Індивідуальні характеристики дитини, такі як фізичний, психічний та інтелектуальний розвиток, зовнішність, стан здоров'я, національна приналежність та інші особливості, можуть стати підставою для цькування. Будь-яка «відмінність» від загальноприйнятих норм, несприйняття інакшості, може бути бектом висміювання з боку оточуючих. Так згідно загальнонаціонального репрезентативного дослідження «Булінг та толерантність у закладах освіти після 24 лютого 2022 року» основними причинами для булінгу ставали: зовнішність (28,7%). Дівчата частіше, ніж хлопці заявляли про булінг на цій підставі: 35,2% проти 26,9%; особливості поведінки – надто активна, сором'язлива чи нерішуча, надто несхожа на інших тощо (22,6%); світогляд, відмінний від думки інших (21,5%); уподобання чи хобі (18,7%); мовна ознака: 8,3% для російської мови та 6,9% для української мови [3].

Воєнні дії значно посилюють фактори ризику, пов'язані з особистісними чинниками насильства. Діти, які пережили бойові дії, евакуацію, втрату близьких, фізичні чи психологічні травми, стають вразливішими до насильства, як з боку однолітків, так і з боку дорослих. Травматичний досвід може провокувати агресивну або, навпаки, замкнену поведінку, що підвищує ризик потрапляння дитини в ситуацію булінгу.

Згідно з дослідженнями, діти, які перебувають у стані посттравматичного стресового розладу (ПТСР), часто демонструють імпульсивну агресію, труднощі з концентрацією уваги та самоконтролем. Це може спричиняти конфлікти в навчальному середовищі, а також робити таких дітей мішенню для насильства з боку однолітків.

Крім того, вимушене переміщення значної кількості дітей у зв'язку з воєнними діями призводить до конфліктів між місцевими учнями та дітьми-переселенцями. Відмінності у соціальних звичках, мовних особливостях, регіональній ідентичності можуть ставати причиною цькування. Діти з окупованих територій або з сімей військовослужбовців можуть зазнавати дискримінації як з боку вчителів, так і з боку однолітків.

Однією з причин булінгу часто є розлади або порушення розвитку дитини. Наприклад, діти з психологічними особливостями, такими як розлади поведінки, біполярний розлад, посттравматичний стресовий розлад, синдром гіперактивності та інші – часто стають ініціаторами булінгу через

агресивну поведінку, яку спричиняють ці стани.

Деякі діти вважають булінг одним із найлегших способів завоювання авторитету та самоствердження серед однолітків, друзів та знайомих. Привертати увагу, мати вплив на інших, змушувати інших боятися, бути популярним, бажання витіснитикогось із групи або підкорити власній волі це те, що спонукає здобувачів освіти чинити насильство стосовно один одного.

Заздрість до успіху однолітків, крутіші речі, одяг, гаджети також можуть стати причиною насильства в освітньому середовищі. Діти, які переживають матеріальні труднощі через війну, можуть зазнавати дискримінації з боку більш забезпечених учнів. Низька шкільна успішність, несприйняття власної зовнішності, також може стати факторами, що провокують насильство (для хлопців оцінки в школі менш важливі, ніж для дівчат). Є випадки, коли діти не маючи достатньої опіки з боку дорослих, ще в шкільному віці починають вживати алкоголь або наркотики, що в свою чергу призводить до зміни в мозку тим самим погіршуючи здатність до погіршення здатності вирішувати проблеми, самоконтролю, управляти гнівом.

Потенційні жертви також можуть мати певні особистісні особливості, які помічаються однолітками, через що ці діти стають легкими «мішенями» для кривдників. Серед них фізичні недоліки чи зовнішність, особливості поведінки (замкненість чи настирливість), погані соціальні навички, хвороби, низький інтелект та труднощі в навчанні, а також перелічені вище розлади поведінки.

В умовах війни особливу групу ризику становлять діти, які пережили втрату рідних або мають військових у родині. Вони можуть стати жертвами цькування через упередження або особистісні труднощі у спілкуванні. Діти, які змушені часто переїжджати через воєнний стан, стикаються з проблемами адаптації в нових школах, що може робити їх уразливішими до насильства.

Таким чином, воєнний стан загострює проблему особистісних чинників насильства в освітньому середовищі. Зміни у психоемоційному стані дітей, соціальна дезадаптація, економічні труднощі, втрата відчуття безпеки — усе це сприяє збільшенню рівня булінгу та насильства серед учнів.

Сімейні чинники. Одним із ключових факторів, що сприяють розвитку насильства в закладах освіти, є стиль виховання в сім'ї. Відсутність емоційного зв'язку, надмірний або, навпаки, недостатній контроль, а також нехтування соціальними й емоційними потребами дітей створюють сприятливий ґрунт для появи девіантних поведінкових моделей. У сім'ях, де широко практикуються фізичні покарання чи психологічний тиск, дитина сприймає насильство як нормальний спосіб розв'язання проблем. Це породжує «цикл насильства», коли діти відтворюють аналогічні сценарії у закладі освіти, а згодом у власній родині.

Значущим є також вплив дисфункціональних сімей, у яких батьки демонструють гендерні упередження, застосовують авторитарні методи виховання чи взагалі ігнорують потреби дитини. Дисфункція сім'ї через війну посилюється також через погіршення психічного здоров'я батьків. Депресія, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), емоційне вигорання призводять до втрати контролю над виховним процесом. Деякі батьки стають надто авторитарними, намагаючись компенсувати невизначеність і страх, тоді як інші втрачають батьківський авторитет через неможливість забезпечити базові потреби родини. Діти, які стають свідками насильства вдома, часто не лише самі стають агресорами, але й відчувають складнощі у спілкуванні з однолітками. Домашнє насильство не лише завдає емоційних травм, а й формує негативні зразки поведінки, які дитина переносить у шкільне середовище.

Дослідження також вказують на зв'язок між емоційним відчуженням у сім'ї та соціальним навчанням. Якщо перші випадки агресії в шкільному середовищі залишаються без належного реагування дорослих, вони можуть стати тригером для подальшого закріплення агресивної поведінки в групі однолітків. Неповні сім'ї, низький рівень матеріального достатку та залежності батьків (алкоголь, наркотики) додають ризиків розвитку проблемної поведінки у дітей.

Воєнний стан значно впливає на сімейну динаміку, що, своєю чергою, відбивається на поведінці дітей у закладах освіти. Вимушене переселення, втрата одного чи обох батьків, тривале розлучення з рідними, економічні труднощі та постійний стрес створюють сприятливі умови для формування агресивної або депресивної поведінки дітей. Діти, які пережили обстріли, руйнування домівок або втрату близьких, можуть мати підвищену тривожність, дратівливість або демонструвати жорстокість щодо однолітків як спосіб психологічної компенсації.

Окремою проблемою є зміна гендерних ролей: у багатьох сім'ях через мобілізацію чоловіків матері беруть на себе не лише виховання дітей, а й забезпечення родини. Це може призводити до емоційного вигорання та зменшення уваги до проблем дітей, що своєю чергою може сприяти їхній девіантній поведінці.

Міжпоколінний зв'язок теж відіграє важливу роль: батьки, які самі були булерами в дитинстві, частіше передають цю модель поведінки своїм дітям. Крім того, дефіцит позитивних прикладів поведінки у батьків ускладнює формування в дитини навичок вирішення конфліктів і соціальної адаптації.

Статистика вказує на високий рівень кореляції між неблагополучними сімейними обставинами та правопорушеннями серед неповнолітніх. Наприклад, значна частина таких дітей виховується у неповних сім'ях, що свідчить про важливість стабільного сімейного середовища для запобігання насильству.

Чинники середовища. Роль освітнього середовища: одним із провідних чинників вчинення насильства по відношенню до дітей в закладах освіти є недостатній рівень уваги до цієї проблеми на рівні закладів освіти. Часто адміністрація і педагоги не визнають або ігнорують факти цькування, зменшуючи серйозність ситуації. Педагоги схильні помічати переважно ті форми насильства, повз які вже неможливо пройти, запліваючи очі на складні для ідентифікації явища або на те, де часто почуваються безсилими [4, с. 16]. Така байдужість призводить до безкарності кривдників, що посилює цикли насильства та підкріплює їхню негативну поведінку.

Відсутність цілісної системи запобігання булінгу в закладах освіти також є важливою проблемою. Недостатня розробка політик, механізмів та алгоритмів виявлення і реагування на випадки насильства ускладнює створення безпечного середовища. Зокрема, педагогам часто бракує знань і навичок у сфері протидії булінгу, що знижує ефективність їхньої роботи.

Соціально-психологічний клімат в навчальних закладах: несприятливий соціально-психологічний клімат, стресові ситуації, викликані навчальним процесом, та конфлікти між учнями і вчителями створюють підґрунтя для агресивної поведінки. Байдужість педагогів до потреб дітей, нездатність своєчасно надати допомогу та жорсткий регламент життя учнів призводять до формування агресивної поведінки. Педагоги, які використовують авторитарний стиль навчання, посилюють напругу у взаємодії з учнями. Заниження оцінок як покарання, дискримінаційні зауваження, грубі висловлювання та тілесні покарання підривають довіру між учнями та педагогами. Це, у свою чергу, провокує розвиток насильницької поведінки.

Іншим фактором є використання статево-рольового підходу в навчальному процесі, замість ґендерно-чутливого, дискримінаційні зауваження, що закріплює ґендерні стереотипи та сприяє дискримінації. Виокремлення учнів як позитивного або негативного прикладу спричиняє суперництво, яке може перерости у цькування, знижуючи рівень довіри між учасниками освітнього процесу.

Відсутність системної роботи з учасниками освітнього процесу: нерівномірна увага до різних груп учасників булінгу (жертв, кривдників, свідків) знижує ефективність заходів протидії. Робота з жертвами часто має пріоритет, тоді як свідки та кривдники залишаються поза увагою. Це упущення посилює негативні моделі поведінки у всіх учасників ситуації.

Педагогічні фактори також суттєво впливають на поширення булінгу в освітньому середовищі. Однією з причин є недостатня здатність вчителів встановлювати демократичні стосунки з учнями, вести конструктивний діалог і ефективно вирішувати конфлікти. Низький рівень професійної етики також створює додаткові труднощі у взаємодії.

Звичка педагогів використовувати командний стиль роботи, хоч і дозволяє швидко виконувати професійні завдання, водночас підсилює їхню авторитарність, не враховуючи індивідуальних прав і потреб кожної дитини. Крім того, орієнтація на суб'єкт-об'єктний підхід у взаєминах із дітьми, що передбачає домінування вчителя та зловживання владою, поглиблює дистанцію між учнями й педагогами.

Ще одним суттєвим чинником є професійне вигорання вчителів, яке знижує їхню енергію, здатність адекватно реагувати на конфліктні ситуації й ефективно запобігати проявам булінгу. Небажання адміністрації та педагогів визнавати проблему булінгу, перекладання відповідальності на потерпілих і переконування батьків не звертатися до правоохоронних органів лише погіршують ситуацію. Безкарність кривдників і байдужість дорослих створюють відчуття безнадії у жертв та сприяють ескалації насильства.

В умовах воєнного стану чинники середовища набувають нових форм. Порушення стабільності освітнього процесу через обстріли, евакуацію чи перехід на дистанційне навчання посилюють соціальну ізоляцію дітей, що сприяє зростанню конфліктів серед учасників освітнього процесу. Недостатня підтримка психосоціального супроводу дітей у кризових умовах знижує їхню адаптивність та поглиблює рівень тривожності. Обмежений доступ до позашкільних активностей та відсутність стабільного соціального середовища також сприяють виникненню агресивної поведінки. Додатково, професійне вигорання педагогів унаслідок тривалого стресу та високого рівня відповідальності під час війни знижує якість виховної роботи та рівень безпеки в освітньому середовищі.

Ситуативні чинники. Ситуативні чинники можуть як сприяти, так і стримувати вчинення насильства в умовах воєнного стану. Військові конфлікти призводять до змін у соціальному середовищі, що створює нові ризики для безпеки учнів у закладах освіти. Належний нагляд у таких умовах може бути порушений через недостатність ресурсів, часті повітряні тривоги або відсутність кваліфікованого персоналу.

Місця, де відсутній належний нагляд, залишаються ключовими зонами ризику. В умовах воєнного стану до традиційних місць ризику (шкільні коридори, туалети, ігрові майданчики, роздягальні) додаються укриття та підвальні приміщення, де учні перебувають під час повітряних тривог. Обмежений простір та відсутність постійного контролю дорослих у цих зонах створюють сприятливі умови для насильницьких дій.

Перерви між уроками залишаються періодом підвищеного ризику, особливо якщо заклад освіти працює в змішаному форматі (онлайн-офлайн), що ускладнює організацію постійного контролю. Початок і закінчення навчального дня також становлять небезпеку, оскільки контроль педагогів може бути послабленим, а учні мають більшу свободу пересування.

Присутність спостерігачів істотно впливає на поведінку агресора. У періоди воєнного стану кількість дорослих, залучених до спостереження за учнями, може зменшуватися через евакуацію чи нестачу персоналу. Відсутність належного нагляду підвищує ризик ескалації конфліктів. Водночас педагоги, які залишаються на робочих місцях, відіграють ключову роль у стримуванні насильства.

Недостатнє освітлення, пошкоджена інфраструктура або відсутність камер відеоспостереження створюють додаткові можливості для агресивної поведінки. Також байдужість дорослих до конфліктів через власний емоційний стан або перевантаження роботою може створити середовище безкарності, де агресори відчувають свою безкарність.

Таким чином, ситуативні чинники в умовах воєнного стану відіграють значну роль у формуванні середовища, яке може сприяти або стримувати вчинення насильницьких дій. Ефективне втручання дорослих, організація постійного нагляду та врахування специфіки воєнного часу можуть допомогти знизити рівень насильства в закладах освіти.

Соціальні чинники. Соціальні чинники вчинення насильства по відношенню до дітей в закладах освіти (це стереотипи, культурні норми, соціальна та економічна нерівність, вплив інформаційних технологій (ЗМІ, інтернет, ігри, фільми тощо) [5, с. 31]. Ці аспекти створюють умови, що сприяють поширенню булінгу та інших форм насильства серед учнів.

Одним із ключових соціальних чинників є ґендерні стереотипи. Уявлення про домінування чоловіків над жінками, закріплені в традиційному суспільстві, можуть стати підґрунтям для фізичного чи психологічного насильства. Це стосується як стосунків між учнями, так і відносин між учнями та педагогами. Наприклад, хлопці, які не відповідають стереотипним уявленням про мужність, чи дівчата, чия поведінка виходить за межі стандартних уявлень про жіночність, нерідко стають об'єктами цькування. Сексуальна орієнтація також є значним фактором ризику. За даними досліджень, майже половина ЛГБТ-учнів зазнають знущань через свою орієнтацію, що супроводжується психологічним тиском, ізоляцією чи навіть фізичним насильством.

Соціально-економічна нерівність є ще одним важливим аспектом. Учні з родин із високим матеріальним достатком часто зневажливо ставляться до однолітків із малозабезпечених сімей. Це створює соціальну ізоляцію для дітей із нижчого соціального прошарку та сприяє появі почуття відчуженості. Додатково, мігранти, представники етнічних меншин і вимушено переміщені особи також часто стикаються із дискримінацією, що проявляється не лише серед учнів, але й з боку педагогів чи адміністрації закладу освіти. В умовах воєнного стану кількість внутрішньо переміщених осіб значно зросла, що спричинило підвищену напругу в освітньому середовищі. Вимушено переміщені діти часто стикаються зі стигматизацією через свою соціальну приналежність або мовні відмінності.

Велике значення має вплив інформаційних технологій і медіа. Популяризація насильницьких моделей поведінки у фільмах, відеоіграх чи соціальних мережах сприяє нормалізації агресії серед молоді. Кібербулінг, який активно поширюється через соціальні платформи, стає новою формою насильства, яке важче ідентифікувати та попередити. В умовах воєнного стану кібербулінг набуває нових форм, пов'язаних із поширенням дезінформації або дискримінацією за етнічною ознакою чи соціальним статусом. Крім того, воєнні події часто висвітлюються в медіа, що сприяє підвищенню рівня тривожності серед учнів, а також провокує агресивні форми поведінки.

Культурні особливості також відіграють важливу роль. У суспільствах, де толерантність до агресії є високою, насильницькі дії частіше стають звичним методом вирішення конфліктів. Зокрема, школи, розташовані в соціально неблагополучних районах, демонструють вищий рівень насильства через загальний криміногенний фон. В умовах воєнного стану рівень агресії може зростати через загальну дестабілізацію соціального середовища та постійний стрес, пов'язаний із воєнними діями.

Серед інших соціальних чинників можна виділити зростаючий тиск на учнів через вимоги успішності, недостатню увагу до їхніх емоційних потреб, відсутність ефективних шкільних політик, які б запобігали булінгу. Також важливим є зниження соціального капіталу в суспільстві, коли ослаблюються зв'язки між людьми, що зменшує підтримку й розуміння у колективі. В умовах воєнного ста-

ну соціальна ізоляція та відсутність стабільного середовища можуть ще більше поглибити почуття самотності серед учнів, сприяючи розвитку агресивної поведінки.

Висновок. Воєнний стан не лише впливає на фізичну безпеку дітей, а й провокує глибокі соціально-психологічні зміни, що сприяють поширенню насильства у закладах освіти. Діти опиняються у стані стресу, тривожності та невизначеності, що може спричиняти агресивну поведінку або, навпаки, робити їх більш вразливими до цькування. Вимушене переселення, втрата родинного комфорту, соціально-економічна нестабільність та травматичний досвід бойових дій стають ключовими чинниками, які підвищують рівень насильства серед учнів. Освітнє середовище, що зазнало змін через воєнні реалії, не завжди має ефективні механізми реагування на нові виклики: педагоги стикаються з емоційним вигоранням, адміністрації не завжди визнають проблему, а психологічна підтримка часто є недостатньою. До цього додається загострення соціальних конфліктів між місцевими учнями та дітьми-переселенцями, зростання кібербулінгу та формування нових форм дискримінації. У таких умовах критично важливим стає комплексний підхід до запобігання насильству, який включає підвищення рівня психологічної грамотності педагогів, створення безпечного освітнього середовища, розвиток адаптаційних програм для дітей, що постраждали від війни, та впровадження ефективних механізмів соціальної підтримки. Лише усвідомлення глибини проблеми та системне втручання допоможуть зупинити зростання насильства у закладах освіти та захистити дітей від його руйнівних наслідків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник для педагогічних працівників. Видання друге, доповнене та оновлене. Київ: Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2020 – 104 с.
2. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андреевкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. К.: ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.
3. Причини булінгу: результати масштабного дослідження в українських школах | Міністерство освіти і науки України (mon.gov.ua). URL: <https://mon.gov.ua/news/prychyny-bulinhuzrezultaty-masshtabnoho-doslidzhennia-v-ukrainskykh-shkolakh>.
4. Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні/ Дубровська Є., Ясеновська М., Алексеєнко М. Київ: ВГО «Жіночий консорціум України», 2009. 34 с.
5. Причини та наслідки вчинення насильства по відношенню до дітей / Кол. авторів: Савенко В.П., Корогод С.В., Чорна А.Г., Толошна Н.В., Шаблистий В.В. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 94 с.